

KRZYSZTOF JUREK*

KOLOR JAKO ELEMENT KSZTAŁTOWANIA TOŻSAMOŚCI JEDNOSTKOWEJ I ZBIOROWEJ

Głębokie przeobrażenia kultury, następujące głównie dzięki rozwojowi nowoczesnych mediów, powodują, że człowiek wychowuje się i wzrasta w rzeczywistości obrazkowej, której jednym z istotnych elementów jest kolor. Choć ludzie od zawsze posługują się kolorem i nie ma społeczeństw, które nie nadawałaby mu specyficznego znaczenia i symboliki, to wydaje się, że jeszcze nigdy wcześniej rola barwy w kulturze i życiu człowieka nie budziła takiego szerokiego zainteresowania, jak ma to miejsce współcześnie.

Kolor jest przedmiotem analiz w obrębie wielu nauk, zarówno matematyczno-przyrodniczych, jak i humanistycznych, z jednej strony są badacze, którzy popierają fizykalne ujęcie Newtona podziału na siedem barw tęczy, z drugiej zaś ci dla, których słuszne były tezy Goethego o rozpatrywaniu koloru poprzez kojarzenia, tradycję symboliczną, powoływanie się na literaturę, malarstwo, architekturę czy rzeźbę¹. Boecjusz w swojej filozofii wskazywał, że kolor jest czymś akcydentalnym, nie może nas informować o prawdziwej naturze rzeczy. Słowo „czarny” ma wiele znaczeń, może być stosowane do opisów obdarzonego rozumem człowieka, pozbawionego rozumu, kruka, nieożywionego habanu, a słowo „biały” odnosi się w równej mierze do łabędzi, marmuru, ludzi, koni, gwiazd i błyskawicy². Możemy jednak zauważyć również, że ludzie starają się przyjąć jakieś ogólne prawa rządzące kolorem, stąd też barwy mają swoje uniwersalne konotacje, w zależności od kultury, w której są używane. Przykładowo biel w kulturze europejskiej jest symbolem czystości i niewinności, odnowy życia duchowego, symbolem dobra. Tymczasem Egipcjanie utożsamiali ten kolor ze śmiercią, nieurodzajem, klęską, kojarzony był także z pustynią, która pochłaniała życia ludzkie. Kolorem szczęścia i dostatku

* DR KRZYSZTOF JUREK – asystent, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Katedra Socjologii Kultury i Religii.

¹ M. R e p i ń s k a, *Historia koloru w dziejach malarstwa europejskiego*, Kraków 1983, s. 18.

² J. G a g e, *Kolor i kultura: teoria i znaczenie koloru od antyku do abstrakcji*, przeł. J. Holzman, Kraków 2008, s. 79.

była zaś czerń, stąd swój kraj określali jako *Ta Kamet*, co znaczy „czarna ziemia”, a siebie nazywali „ludźmi czarnej ziemi”³.

Zainteresowanie problematyką barw wynika z poszukiwania ich funkcji psychologicznych i socjologicznych, a także z pragnienia racjonalnego ich wykorzystania w życiu i pracy człowieka⁴. Celem niniejszego artykułu jest próba analizy jednej z takich funkcji, mianowicie potraktowanie koloru jako elementu konstruowania obrazu siebie, własnej tożsamości, oraz koloru jako czynnika kształtującego tożsamość zbiorową. Przedmiotem refleksji będzie kolor i jego zastosowanie poza różnymi dziedzinami sztuki, jak podkreśla Maria Rzepińska, właściwości barw, stosowanych przez artystów, należą do tych środków malarskich, które mogą być użyte w bardzo różnych celach i efektach; malarz nie musi wiedzieć, dlaczego, ale musi wiedzieć, jak stosować kolory⁵.

KILKA SŁÓW O KOLORZE

Kolor, jak głosi jedna z definicji, to „atrybut doznań wzrokowych, który można opisywać przez posiadanie przezeń, poddające się oznaczeniu ilościowemu natężenie odcienia, intensywności oraz jasności”⁶. Jak słusznie zauważa John Gage, definicja ta niesie ze sobą rozróżnienie dwóch aspektów koloru: pierwszy, który można określić jako subiektywny – to osobiste doznanie wzrokowe, drugi – obiektywny – określa ilościowo bodźce owo doznanie wywołujące. Choć oko ludzkie potrafi rozróżnić miliony niuansów kolorów, to we wszystkich kulturach i w całej zarejestrowanej historii zawiera się od ośmiu do jedenastu kolorów podstawowych. Idea kolorów podstawowych swoją popularność zawdzięcza Brentowi Berlinowi i Paulowi Kayowi. W 1969 roku w pracy *Basic Color Terms* na podstawie przeglądu 98 języków mówionych i dialektów zaproponowali model, który wykazuje siedmiostopniową ewolucję. W stadium I język posiada terminy na określenie bieli i czerni, w stadium II pojawia się czerwień, następnie w stadium III zieleń lub kolor żółty, w IV kolor żółty lub zieleń, w V niebieski, w VI brązowy i w VII – purpura⁷. Podstawowy termin kolorystyczny to ten, który jest monoleksemiczny (jego znaczenia nie można

³ I.E. Smolińska, *Kolor jako wyznacznik tożsamości społecznej, religijnej i państwowej. Na wybranych przykładach dziejów kultury Egiptu*, w: *Kolor w kulturze*, pod red. Z. Mocarskiej-Tycowej, J. Bielskiej-Krawczyk, Toruń 2010, s. 271–278.

⁴ K. Jurek, *Znaczenie symboliczne i funkcje koloru w kulturze*, „Media – Kultura – Teologia” 2011, nr 6, s. 68–80.

⁵ M. Rzepińska, *Historia koloru w dziejach malarstwa europejskiego*, s. 39–40.

⁶ Cyt. za: J. Gage, *Kolor i znaczenie, sztuka, nauka i symbolika*, s. 11.

⁷ B. Sunders, *Revisiting Basic Color Terms*, „Journal of the Royal Anthropological Institute” 2000, nr 1, s. 81–99.

przewidzieć na podstawie jego części, np. niebieskawy), jest powszechnie używany przez użytkowników danego języka, jego własność nie ogranicza się do wąskiej grupy przedmiotów, ponadto nie powinien być nazwą kolorowego przedmiotu ani niedawnym zapożyczeniem⁸. Praca ta została poddana krytyce, wątpliwości dotyczyły zarówno kwestii metodologicznych zbierania danych, jak i kwestii merytorycznych. Jeden z krytyków Berlina i Kaya, antropolog Marshall Sahlins, uważa, że takie ich ujęcie jest błędne, po pierwsze, dlatego, że podane przez nich kategorie kolorów podstawowych to nic innego jak kategorie naturalne; po drugie zaś, określenie barw zależy od kontekstu posługiwania się nimi. Przykładowo w krajach Europy Wschodniej i Azji Centralnej liczba określeń maści koni wynosi od 30 wśród ludów zamieszkujących stepy Kirgizów do prawie dwukrotność tej liczby w zachodniej Rosji⁹. Nie wszystkie kolory da się nazwać lub też używane określenia są „własnością” konkretnych grup społecznych. Z drugiej strony, jak zauważa Gage, znaczna część terminologii kolorystycznej w językach europejskich nie wynika z percepcji barw, ale wywodzi się od zastosowanych materiałów, które je ucieleśniały, to one nadały im wartość i znaczenie¹⁰. Ponadto, biorąc pod uwagę, że na bogactwo kolorów wpływa ilość połączeń barwnych, ich rozmaite warianty i proporcje, to dzisiejsi badacze czują się czasami bezradni, gdy mają wyciągnąć jakieś ogólne wnioski co do znaczenia poszczególnych kolorów i to nawet jeśli potrafimy je zidentyfikować.

Wybitny współczesny znawca omawianej tematyki Faber Birren przyjmuje trzy aspekty barw: 1) aspekt fizyczny, 2) aspekt chemiczny, 3) aspekt fizjologiczno-psychologiczny¹¹. Fundamentalne znaczenie dla porządku fizycznego ma odkrycie Isaaka Newtona, który w 1666 roku dokonał rozszczepienia światła. W wyniku doświadczenia stwierdził, że światło białe składa się z siedmiu barw tęczy: czerwonej, pomarańczowej, żółtej, zielonej, niebieskiej, indygo i fioletowej. Z punktu widzenia fizyki możliwe jest „zmierzenie koloru”, ponieważ to nic innego jak promieniowanie świetlne o określonej długości fal i energii. W perspektywie chemicznej kolor to związki chemiczne (naturalne i sztuczne) oraz ich właściwości. Podstawowe kolory to kolor żółty, czerwony i niebieski. Dla fizjologa kolor jest rezultatem bodźców dochodzących do zmysłu wzroku i przekazywanych jako wrażenia do mózgu. Barwy takie, jak czerwona, niebieska, fioletowa – to fale świetlne o określonej częstotliwości drgań. Ostatni porządek, ten, który najbardziej nas tu interesuje, zakłada, że barwy są nie tylko drganiami fal o różnej częstotliwości czy związkami chemicznymi o różnych właściwościach, lecz są treściami świadomości, określonymi jakościami wizualnymi, wpływającymi na odbiorców. Współczesne badania potwierdzają wpływ koloru na psychikę człowieka. Barwy i kolory niewątpliwie kształtują nasze życie i ułatwiają czy wręcz umożliwiają

⁸ B. Berlin, P. Kay, *Basic Color Terms: Their Universality and Evolution*, Berkley 1969, s. 6.

⁹ J. Gage, *Kolor i kultura: teoria i znaczenie koloru od antyku do abstrakcji*, s. 79–80.

¹⁰ Tenże, *Kolor i znaczenie, sztuka, nauka i symbolika*, s. 52.

¹¹ Zob. F. Birren, *Color Psychology and Color Therapy*, New York 1961.

percepcję otaczającej nas rzeczywistości. Poza wartościami typowo estetycznymi służą ludziom jako kody informacyjne lub ostrzegawcze. Podobnie jak kolory w komunikacji drogowej, na szlakach górskich czy na ścieżkach turystycznych stanowią sygnalizację zrozumiałą ze względu na przyjętą standaryzację ich znaczeń, tak różnego rodzaju kodowanie informacji poprzez kolor stosowane jest w wielu miejscach przestrzeni społecznej: w budynkach użyteczności publicznej, takich jak biblioteki, szkoły, muzea, dworce, szpitale¹². Kolor czasami zakreśla przestrzeń należącą do instytucji, np. kolor niebieski kojarzony jest z policją. Obok, a bardzo często wraz z funkcją informacyjną, mającą wymiar czysto praktyczny, pojawia się funkcja symboliczna, przy czym kod symboli nie jest już tak jednoznaczny i może być różnie odczytywany w zależności od kontekstu. Kolor stanowi tego rodzaju medium, które oddziałuje, jeśli nie na ludzką świadomość, to na podświadomość, w konsekwencji na ludzkie działanie.

KILKA SŁÓW O TOŻSAMOŚCI

Tożsamość jest pojęciem niezwykle popularnym, używanym zarówno w dyskursie naukowym, jak i w życiu codziennym. Emile Durkheim zwracał uwagę, że analitycznie możemy wyróżnić dwa wymiary istnienia, pomimo że stanowią one jedną, niepodzielną całość. Po pierwsze, w człowieku jest jego indywidualne „ja”, na które składają się cechy charakteru, cechy fizyczne, odziedziczone, doświadczenia, historie osobiste i przeżycia jednostki. Drugi wymiar to nasze przekonania, idee, wierzenia, opinie, które wyrażają, a jednocześnie są konsekwencją przynależności do grup¹³.

Powyższe założenia powodują, że w obrębie wielu koncepcji, zwłaszcza na terenie psychologii społecznej, mamy do czynienia z wyróżnieniem dwóch aspektów poczucia własnej tożsamości: tożsamości osobistej oraz tożsamości społecznej jednostki. Pierwsze ukazuje tożsamość jako świadomość własnej odrębności, niepowtarzalności i oryginalności. Paweł Boski wskazuje na cielesność (twarz, głos, postać i jej dynamika), szczególne daty i wydarzenia w życiorysie jednostki oraz charakterologiczne określenia przymiotnikowe (inteligentny, poważny, przykry, wesoły, miły)¹⁴. Drugie ujęcie „ja” wyraża się poprzez refleksje i samoświadomość własnej osoby, która prowadzi do regulacji własnych zachowań, zgodnie ze społecz-

¹² M. Bąkowska, *Barwa w architekturze współczesnej – między globalizacją a identyfikacją miejsca*, „Teki Komisji Architektury, Urbanistyki i Studiów Krajobrazowych” 2007, t. 3, s. 15–23.

¹³ E. Durkheim, *Elementarne formy życia religijnego. System totemiczny w Australii*, przeł. A. Zadrożyńska, Warszawa 1990, s. 15.

¹⁴ P. Boski, *O byciu Polakiem w ojczyźnie i o zmianach tożsamości kulturowo-narodowej na obczyźnie*, w: P. Boski, M. Jarymowicz, H. Malewska-Meyre, *Tożsamość a odmienność kulturowa*, Warszawa 1992, s. 89–90.

nymi wzorami. Tożsamość nie jest stałą wewnętrzną strukturą, ale podlega ciągłej redefinicji, jest zjawiskiem stale negocjowanym i dynamicznym. Człowiek staje się „kimś innym” w zależności od sytuacji społecznej, w której się znajduje, co związane jest bezpośrednio z odgrywaniem ról społecznych np. ojca, biznesmena, męża, sportowca. Bardzo trafnie opisuje to Judith Williamson, pisząc, że „grzebiąc rano w szafie, nie stoję jedynie przed wyborem, co na siebie włożyć. [...] ludzie będą przez cały dzień różnie na mnie patrzeć, zależnie od tego, co mam na sobie, będę konkretnym typem kobiety z jedną konkretną tożsamością, która wyklucza inne”¹⁵. Poszukiwanie odpowiedzi na pytanie: „kim jestem?”, odbywa się również przez kolor. Już w toku socjalizacji pierwotnej, osoby znaczące, np. rodzic, budują tożsamość dziecka, początkowo wyraźnie określając tożsamość płciową. Jeśli widzimy malutkie dziecko ubrane na różowo lub inne jaskrawe kolory, to zakładamy, że jest to najprawdopodobniej dziewczynka. Wraz z rozwojem chłopcy zaczynają spostrzegać i przekonywać się, że *ten kolor jest dziewczęcy i nie jest dla nich*. Kolor wpływa na odbiorcę w sposób bezpośredni, poprzez wzbudzenie określonych reakcji fizjologicznych, oraz pośrednio, poprzez skojarzenia i symbolikę. Erving Goffman przyrównał interakcje międzyludzkie do wzajemnych oddziaływań aktorów na scenie¹⁶. Człowiek kontroluje swoje zachowania, aby wywoływać u publiczności określone wrażenia, odczucia, a mają mu w tym pomóc rekwizyty (ubranie, jego kolor, ciało, zagospodarowanie przestrzeni).

Poprzez drugi rodzaj tożsamości, mianowicie tożsamość zbiorową, rozumieć można „podobny sposób rozumienia, przeżywania zachowania i działania członków grupy w ramach aktualnie żyjącego pokolenia, jak i wielu pokoleń”¹⁷. Członkowie grupy mają poczucie wspólnoty oraz ciągłości w czasie i przestrzeni, co wyrażają w sformułowaniach typu „my”, „nasze”. W grupie istnieje poczucie zbiorowej pamięci, zbiorowego obrazu siebie, zbiorowej świadomości, wspólnej struktury myślenia, zbiorowego obrazu siebie i sąsiadów. Podłożem tożsamości zbiorowej jest kultura, która narzuca pewne normy powszechnie obowiązujące, a w przypadku ich nieszanowania prowadzi do wykluczenia jednostki. Uczestnictwo w życiu społecznym jest czytelnym komunikatem naszej przynależności do grup rówieśniczych, zawodowych, grupy narodowej czy grupy religijnej. Także w tym kontekście kolor odgrywa ważną rolę, przykładowo trudno sobie wyobrazić, aby w kulturze europejskiej panna młoda była ubrana w czarną suknię.

Reasumując, na ocenę barw i ich znaczenie mają wpływ dwa konteksty: subiektywny – zależny od indywidualnych doświadczeń, predyspozycji, wyborów jednostki, i kulturowy – definicja koloru charakterystyczna jest dla grupy osób w tych samych kręgach kulturowych. W obu przypadkach oddziaływanie optyczne

¹⁵ Cyt. za: D. Muggleton, *Wewnątrz subkultury. Ponowoczesne znaczenie stylu*, Kraków 2004, s. 103.

¹⁶ Zob. E. Goffman, *Człowiek w teatrze życia codziennego*, przeł. H. Datner-Śpiewak, P. Śpiewak, Warszawa 2008.

¹⁷ L. Dyczewska, *Kultura polska w procesie przemian*, Lublin 1993, s. 69.

barw zależne jest od budowy anatomicznej oka, jednakże asocjacje i konotacje związane z barwami, ich symbolika oraz reakcje, jakie wywołują w odbiorcach, łączyć należy ze światem wartości i norm, stąd też np. twórcy reklam wykorzystują zakorzenione w kulturze znaczenia i symbolikę barw, starając się je przełożyć na język perswazji i manipulacji reklamowej, niejednokrotnie dokonując przy tym zmiany sensów symbolicznych¹⁸.

KOLOR JAKO ELEMENT KONSTRUOWANIA TOŻSAMOŚCI OSOBISTEJ

Nasz ubiór, dobierane kolory, kontrasty ich zestawień komunikują otoczeniu preferowane przez nas wartości, normy, wzory zachowań. Kolor oddziałuje na ludzi, na kontakty z nimi, ułatwia je lub wręcz przeciwnie, prowadzi do konfliktów. Psychologowie dowodzą, że kolory wyrażają pewne cechy osobowości, są częścią naszej tożsamości. Niekiedy w ramach terapii pacjent proszony jest o wyobrażenie sobie, jakim jest kolorem. Jeśli wybiera czerwony, to można przypuszczać, że jest osobą bardzo aktywną, mającą potrzebę działania zarówno na poziomie psychicznym, jak i fizycznym. Kolor zielony charakteryzuje osobę, która bardzo realistycznie pojmuje rzeczywistość i stąpa mocno po ziemi, w przeciwieństwie do bieli, która określa osoby żyjące w nierealnym świecie pozorów, samotników i osoby uciekające od życia. Kolor niebieski symbolizuje nowatorstwo, kreatywność, pomysłowość, z kolei czarny określa ludzi chłonnych na wiedzę, kochających życie i aktywność. Prawa koloru funkcjonalnego, jak podkreśla Rzepińska, są stosunkowo proste i dadzą się sprowadzić do ogólnych wskazówek i tych empirycznie wypróbowanych, które można opanować i stosować bez trudności¹⁹. Już od czasów antycznych kolory zielony i czarny traktowane były jako uspokajające, relaksujące, które pozwalają odpocząć oczom, w odróżnieniu od bieli, która oślepia i męczy. Co ciekawe, używano wówczas kamieni szlachetnych o zielonym kolorze jako składnika maści na oczy²⁰.

Współcześnie „psychologia koloru” robi zawrotną karierę, zarówno naukową, jak i popularnonaukową. Przykładowo amerykańska celebrytka, Carole Jackson w książce *Color Me Beautiful*, opierając się na teorii kolorów pór roku, dawała czytelnikom wskazówki dotyczące ich wizerunku, stylu i urody. Sukces książki świadczy, jak wielu ludzi pragnie dobrze dobierać kolory i czuć się „w nich” po prostu dobrze. Niezwykle popularną metodą badania swoich preferencji kolory-

¹⁸ A. Metelski, *Reklamowy świat zmysłów w interpretacji antropologicznej*, „Literatura Ludowa” 1992, nr 1, s. 33–35.

¹⁹ M. Rzepińska, *Historia koloru w dziejach malarstwa europejskiego*, s. 37.

²⁰ J. Gage, *Kolor i znaczenie, sztuka, nauka i symbolika*, s. 96.

stycznych jest analiza SICA (Self Image Color Analysis), czyli analiza własnego wizerunku przy pomocy kolorów. Jej głównym zadaniem jest przedstawienie autoportretu powstałego z intuicji, z pamięci. Test składa się z wielu pytań typu, jaki kolor reprezentuje twoją osobę? Jaki kolor wywołuje uczucie ciepła/zimna? Autorka jest przekonana, że odpowiedzi udzielane przez pryzmat kolorów pozwalają na odkrywanie własnych potrzeb zawodowych, wyznaczanie celów, jakie kolory stosować w domu, by czuć się szczęśliwym i zadowolonym z życia. Niezależnie od tego, jaką barwę preferujemy dzisiaj, to niektórzy badacze twierdzą, że ulubione kolory zakodowaliśmy sobie mniej więcej w wieku dwu lat. Inni z kolei, jak choćby Stanisław Popek, twierdzą zupełnie inaczej, upodobania kolorystyczne zmieniają się wraz z wiekiem dziecka, mniej natomiast zależą od płci i indywidualnych cech ich osobowości²¹. Wiele badań psychologicznych i psychiatrycznych przyczyniło się do rozwoju nowej formy terapii, określanej jako chromoterapia, w której kolor używany jest jako droga do umożliwienia pacjentowi wyzdrowienia lub wyrażenia własnych emocji. Prawdopodobnie jednym z pierwszych badaczy, który eksperymentalnie dowodził wpływu koloru na organizm ludzki był Charles Féré. Prowadząc doświadczenia w latach 80. XIX wieku stwierdził, że najbardziej pobudzające do działania jest światło czerwone i najbardziej uspokajający jest fiolet²². Gage zauważyła jednak, że dla badacza kultury te wyniki nie znajdują zastosowania, ponieważ Féré traktował światło barwne jako zmienne fale promieniowania, które można wyczuć przez skórę, nawet z zamkniętymi oczami. Szczególne miejsce w psychologii koloru zajmują osiągnięcia innego badacza, mianowicie szwajcarskiego psychologa, Maxa Lüschera, który w latach 40. ubiegłego stulecia stworzył test mający ujawnić psychologiczny system człowieka przy pomocy barw²³. Test zyskał wielką popularność, jest szeroko stosowany w najróżniejszych dziedzinach życia: w terapii medycznej, poradnictwie, w badaniach kulturowych czy w procesie rekrutacji pracowników. Możemy wyróżnić dwa rodzaje tego testu: pełny składający się z 73 próbek koloru oraz skróconą wersję testu (np. pod redakcją Iana Scotta), w której wykorzystuje się osiem kartek z próbkami kolorów: zieloną, pomarańczowo-czerwoną, żółtą, fioletową, brązową, czarną i szarą. Przeprowadzenie testu jest stosunkowo proste, prosi się bowiem badaną osobę o ułożenie kolorowych karteczek, począwszy od tej, która mu się najbardziej podoba, do tej, która podoba mu się najmniej. Interpretacja testu, który przeprowadza się kilka razy, opiera się na przypisywaniu znaczeń poszczególnym barwom. Kolor niebieski utożsamiany jest z osobą pasywną, wrażliwą, wyraża spokój, opanowanie, tkliwość. Kolor czerwono-pomarańczowy jest przeciwieństwem niebieskiego, wyraża bowiem pragnienie współzawodnictwa, ofensywność, agresywność, przypisuje się go osobom aktywnym. To, do jakiej grupy się zaliczamy, zależy oczywiście od sekwencji ułożonych kolorów. Lüscher uważa,

²¹ Zob. S. Popek, *Barwy i psychika*, Lublin 1999.

²² J. Gage, *Kolor i znaczenie, sztuka, nauka i symbolika*, s. 31.

²³ M. Lüscher, *Diagnostyka kolorami Maxa Lüschera*, Warszawa 1998.

że „z psychologicznego punktu widzenia modyfikacje polegające na odrzuceniu czerwieni i równoważące roli błękitu można zaobserwować u osób sfrustrowanych, odczuwających niepokój, w świecie biznesu lub u kadry kierowniczej dotkniętej chorobami serca”²⁴.

Jednym z zarzutów pokazujących słabość założeń Lüschera było pytanie o to, czy reakcja psychologiczna jest wywołana nazwą koloru czy też jego wyglądem. Na silne powiązanie języka z kolorem wskazywał Umberto Eco. Badacz ten definiował kulturę jako system znaków, służący do wzajemnej komunikacji, a kolor jako element kultury także traktowany jest jako znak, wyrażany za pomocą ekspresji werbalnej²⁵. Wielość języków to jedna z przyczyn zróżnicowanej symboliki i znaczeń kolorów, która jest odmienna w zależności od konkretnej kultury. Pokazują to wyraźnie wyniki badań przeprowadzonych w Goldsmith's College²⁶. Psycholog, Jules Davidoff udowadnia, na podstawie badań przeprowadzonych wśród mieszkańców szczepu Burinmo z Papui-Nowej Gwinei oraz Brytyjczyków, że odbiór kolorów związany jest nierozdzielnie z językiem i kulturą. Przedstawiciele obu kultur poproszono, by przyjrzeni się przedstawianym barwom, a następnie zapamiętali je i wybrali spośród pary podobnych. Okazało się, że Burinmo mieli kłopoty z rozróżnieniem barw zielonych i niebieskich, a Brytyjczycy z papuańskimi *nol* (kolor pomiędzy zielonym niebieskim i purpurowym) i *wor* (pomiędzy żółtym, pomarańczowym, brązowym i zielonym). Podobne problemy pojawiły się przy rozróżnianiu dwóch odmian zieleni oraz odcieni *nol* i *wor*²⁷. Odczytywanie koloru następuje w jakimś kontekście kulturowym, często znanym tylko konkretnym grupom społecznym, a jak widać na powyższym przykładzie różnorodność określeń barw powoduje, że możemy je różnie interpretować, mimo że oko widzi to samo.

Wybór koloru wiąże się z naszą tożsamością, wyraża nasze potrzeby, motywacje i pragnienia. Karolina Grabowska-Garczyńska, na podstawie niewielkich badań przeprowadzonych wśród studentów, wysuwa tezę, że wybór koloru dokonywany jest w odniesieniu do osobowości konkretnego człowieka. Autorka pisze, że kolor

odzwierciedla jego problemy, przeżycia, stan ducha (jedne barwy mnie uspokajają, inne nie, są kolory, w których dobrze się czuję, w zależności od humoru, danego dnia ubieram się w dany kolor, to kolory mojej osobowości). [...] Kolor ma uwodzić, wyzwalać określone emocje. W perspektywie socjobiologicznej ten aspekt może być analizowany jako znaczący przy doborze partnera i odgrywać rolę (w pewnym okresie życia) przy konstruowaniu tożsamości²⁸.

²⁴ Tłum. własne; I. Scott, *The Lüscher Colour Test*, New York 1971, s. 68.

²⁵ Zob. U. Eco, *Pejzaż semiotyczny*, przeł. A. Weinsberg, Warszawa 1972.

²⁶ Zob. M. Nowak, *Now-how* [online], [dostęp: 02.01.2012]. Dostępny w Internecie: <<http://www.wprost.pl/ar/3775/Know-how/?O=3775&pg=1>>.

²⁷ D. Roberson, J. Davidoff, I.R. Davies, L.R. Shapiro, *Color Categories: Evidence for the Cultural Relativity Hypothesis*, „Cognitive Psychology” 2005, nr 50 (4), s. 378–411.

²⁸ K. Grabowska-Garczyńska, *Kolor a tożsamość – o społecznym konstruowaniu siebie*, w: *Kolor w kulturze*, s. 299 [wypowiedź badanego studenta].

KOLOR JAKO CZYNNIK KSZTAŁTOWANIA TOŻSAMOŚCI ZBIOROWEJ

Kolory w kulturze nie istnieją samoistnie. Swój sens zyskują dzięki znaczeniom i symbolom przypisywanym przez członków wspólnot społecznych, politycznych czy artystycznych. W starożytnej Grecji uznawano nade wszystkie cztery kolory „szlachetne”: biel, czerń, czerwień i ochrę. Kolory te kojarzono z czterema żywiołami: biel oznaczała powietrze; czerwień – ogień; czerń – ziemię; ochra – wodę.

Kolory pełnią funkcję integracyjną, pobudzają grupową wyobraźnię, łączą ludzi. Najgłębszym tego wyrazem są barwy narodowe. W polskiej fladze biel często kojarzona jest z kolorem piór orla bielika, który dla narodów słowiańskich jest symbolem wolności, zaś czerwień kojarzona jest z krwią, którą nasz naród niejednokrotnie przelewał w obronie ojczyzny. Zgodnie z zasadami heraldyki, czyli jednej z pomocniczych dyscyplin nauk historycznych, zajmującej się kształtowaniem herbów, koloru białego używa się jako reprezentację srebra, oznaczenie wody, a w zakresie wartości duchowych: czystości i niepokalania, z kolei kolor czerwony, symbol ognia, oznacza odwagę i waleczność. Podobnie jak u nas biel i czerwień, tak kolor zielony – symbol dnia Świętego Patryka, pobudza w świadomości Irlandczyków równie silne konotacje patriotyczne²⁹. Z kolei kolor ten w kulturze islamu symbolizuje natomiast mądrość i proroków.

Oczywiście te same kolory mogą mieć zupełnie różny odbiór, często przeciwny. Barwy flagi amerykańskiej są dla wielu ludzi źródłem dumy, odwagi, wolności czy sprawiedliwości (warto zauważyć, że flaga amerykańska, pojawia się w każdym filmie produkowanym w USA, niezależnie od tego, czy jest to film komediowy czy wojenny), ale np. dla mieszkańców krajów arabskich czy afrykańskich mają one negatywne skojarzenia: są znakiem mocarstwowych działań, wyzysku, imperializmu. Innym przykładem jest czerwień jako element flag systemów totalitarnych, komunizmu sowieckiego i faszystów w wydaniu hitlerowskim czy współcześnie flagi chińskiej. Czerwień, która jest kolorem władzy, emocji, namiętności, jednym kojarzy się z potęgą, innym ze zbrodniami, wyzyskiem, zniewoleniem. Kolor podkreśla więc z jednej strony akceptowane i propagowane wartości grup społecznych, pozwala na identyfikację z nimi, ułatwia wzajemną komunikację i budowę wspólnoty, z drugiej jest elementem różnicującym, rodzącym postawy buntu i sprzeciwu.

Kolor decyduje o odmienności kulturowej społeczeństw i grup społecznych, te same zwyczaje czy obyczaje są inaczej rozumiane i przeżywane dzięki specyficznej symbolice kolorów. Dostrzec możemy to wyraźnie w kulturze ludowej, gdzie stroje, rekwizyty, symbole świąteczne mają taką, a nie inną barwę ze względu na znaczenie, które im przypisywano. I tak np. pisanki w kolorze żółtym wróżyły życie duchowne. Młodzież, która otrzymała jajko w tym kolorze, mogła liczyć na

²⁹ D. Dolińska, *Kolory mówią*, „Aida Media” 2006, nr 3, s. 34–35.

przyszłość w życiu zakonnym czy kapłaństwie. Z kolei pisanki w kolorze czerwonym oznaczały miłość i zwycięstwo we wszystkim: w pracy, w interesach, wierzono, że pisanki w kolorze czerwonym mogą pomóc we wszystkich trudnych i zawiłych sprawach sercowych. Kolor niebieski wróżył dobre zdrowie, dlatego rozglądały się z nimi osoby niedomagające lub w podeszłym wieku³⁰.

Dzięki kolorowi możemy dostrzegać różnice między kulturami, a także narodami. Czerń w kulturze chińskiej to kolor małych chłopców i szczęścia, w kulturze japońskiej jest symbolem szlachetności, wieku i doświadczenia, w przeciwieństwie do koloru białego oznaczającego młodość i naiwność. Czarny pas jest pochodzącym z Japonii oznaczeniem posiadania mistrzowskich umiejętności w sztukach walki, natomiast biały pas jest najniższy rangą. Z kolei w kulturze europejskiej czerń jest kolorem żałoby, śmierci, choć zyskał także inną symbolikę w XX wieku, stał się kolorem elegancji, luksusu, wyrafinowania i szykowności. Kolor wyznacza pewien obszar kulturowy, dzięki niemu możemy charakteryzować niektóre zjawiska, które są dzięki niemu zrozumiałe. Kolory „mówią” bowiem, kim jesteśmy jako grupa, kim są „oni”, co nas „od nich” różni, a w czym jesteśmy podobni, wzmacniają naszą komunikację niewerbalną. W pewnych sytuacjach, np. obrzędów, zwyczajów religijnych, zachowujemy się w taki, a nie inny sposób, ponieważ kolor szat liturgicznych wskazuje nam na okres liturgiczny w Roku Kościelnym. Stąd inna będzie postawa i uczestnictwo w okresie radosnym, inna w okresie pokutnym.

Widzimy zatem, że kolory tworzą zróżnicowane kody. W świecie społecznym wyróżnia się barwy wulgarne, wyzywające, degradujące, i przeciwnie, szykowne, gustowne, dobre. Stosowanie niektórych z nich wiązać się może z wykluczeniem z grupy czy dyskryminacją. Kolor odróżnia ludzi z różnych szczebli drabiny społecznej. Tak np. kolor różowy studentkom kojarzy się z zepsuciem, przywołuje skojarzenia z „kobietą lekkich obyczajów”, odbierany jest pogardliwie³¹.

PODSUMOWANIE

Niewątpliwie żyjemy w kulturze obrazu, a kolor jako jego element staje się jednym z narzędzi i sposobów poznania życia społecznego. Biorąc pod uwagę powyższe przykłady i analizy teoretyczne, można stwierdzić, że kolor stanowi ważny element w konstruowaniu tożsamości. Za pomocą koloru próbujemy charakteryzować

³⁰ E. Aszkiewicz, *Święta wielkanocne w staropolskiej tradycji i zwyczajach* [online], [dostęp: 02.01.2012]. Dostępny w Internecie: <http://maranciaki.pl/zwyczaje_wielkanocne.htm>.

³¹ K. Grabowska-Garczyńska, *Kolor a tożsamość – o społecznym konstruowaniu siebie*, w: *Kolor w kulturze*, s. 300.

jednostki, przypisując im określone cechy, budując o nich konkretne wyobrażenia. Nierzadko kolory są powodem stereotypizacji (czy sięgając do terminologii Goffmana stygmatyzacji), np. kolor różowy noszony przez dorosłego mężczyznę przywołuje skojarzenia z jego orientacją homoseksualną. Psychologowie dowodzą, że kolor podkreśla osobowość, pozwala na wyrażanie swoich emocji, upowszechnianie uznawanych wartości, czy w końcu sprawia, że czujemy się dobrze. Barwa to również element kształtowania zbiorowej tożsamości. Do historii przeszły takie określenia, jak pomarańczowa rewolucja, białe kołnierzyki czy czarne koszule. Symbolika koloru jednoczy ludzi, ułatwia komunikację, wzmacnia więzi społeczne oraz jest czynnikiem motywującym do działania. Niniejszy artykuł stanowi jedynie niewielki wycinek tej niezwykle złożonej i ciekawej problematyki.

BIBLIOGRAFIA

- Bąkowska M., *Barwa w architekturze współczesnej – między globalizacją a identyfikacją miejsca*, „Teka Komisji Architektury, Urbanistyki i Studiów Krajobrazowych” 2007, t. 3, s. 15–23.
- Berlin B., Kay P., *Basic Color Terms. Their Universality and Evolution*, Berkley 1969.
- Birren F., *Color Psychology and Color Therapy*, New York 1961.
- Boski P., *O byciu Polakiem w ojczyźnie i o zmianach tożsamości kulturowo-narodowej na obczyźnie*, w: P. Boski, M. Jarymowicz, H. Malewska-Meyre, *Tożsamość a odmiennosc kulturowa*, Warszawa 1992, s. 71–211.
- Durkheim E., *Elementarne formy życia religijnego. System totemiczny w Australii*, przeł. A. Zadrożyńska, Warszawa 1990.
- Doliński D., *Kolory mówią*, „Aida Media” 1996, nr 3, s. 34–35.
- Dyczewski L., *Kultura polska w procesie przemian*, Lublin 1993.
- Eco U., *Pejzaż semiotyczny*, przeł. A. Weinsberg, Warszawa 1972.
- Gage J., *Kolor i kultura: teoria i znaczenie koloru od antyku do abstrakcji*, przeł. J. Holzman, Kraków 2008.
- Gage J., *Kolor i znaczenie, sztuka, nauka i symbolika*, przekł. J. Holzman, A. Żakiewicz, Kraków 2010.
- Grabowska-Garczyńska K., *Kolor a tożsamość – o społecznym konstruowaniu siebie*, w: *Kolor w kulturze*, pod red. Z. Mocarskiej-Tycowej, J. Bielskiej-Krawaczyk, Toruń 2010, s. 293–303.
- Goffman E., *Człowiek w teatrze życia codziennego*, przeł. H. Datner-Śpiewak, P. Śpiewak, Warszawa 2008.
- Jurek K., *Znaczenie symboliczne i funkcje koloru w kulturze*, „Media – Kultura – Teologia” 2011, nr 6, s. 68–80.
- Lüscher M., *Diagnostyka kolorami Maxa Lüschera*, Warszawa 1998.
- Metelski A., *Reklamowy świat zmysłów w interpretacji antropologicznej*, „Literatura Ludowa” 2002, nr 1, s. 33–40.
- Muggleton D., *Wewnątrz subkultury. Ponowoczesne znaczenie stylu*, przekł. A. Sadza, Kraków 2004.
- Popek S., *Barwy i psychika*, Lublin 1999.
- Rzepińska M., *Historia koloru w dziejach malarstwa europejskiego*, Kraków 1983.
- Saunders B., *Revisiting Basic Color Terms*, „Journal of the Royal Anthropological Institute” 2000, nr 1, s. 81–99.

Scott I., *The Lüscher Colour Test*, New York 1971.

Smolińska I.E., *Kolor jako wyznacznik tożsamości społecznej, religijnej i państwowej. Na wybranych przykładach dziejów kultury Egiptu*, w: *Kolor w kulturze*, pod red. Z. Mocarskiej-Tycowej, J. Bielskiej-Krawaczyk, Toruń 2010, s. 271–278.

Roberson D., Davidoff J., Davies I.R., Shapiro L.R., *Color Categories: Evidence for the Cultural Relativity Hypothesis*, „Cognitive Psychology” 2005, nr 50 (4), s. 378–411.

NETOGRAFIA

Aszkiewicz E., *Święta wielkanocne w staropolskiej tradycji i zwyczajach* [online], [dostęp: 02.01.2012]. Dostępny w Internecie: <http://maranciaki.pl/zwyczaje_wielkanocne.htm>.

Nowak M., *Now-how* [online], [dostęp: 02.01.2012]. Dostępny w Internecie: <<http://www.wprost.pl/ar/3775/Knowhow/?O=3775&pg=1>>.

Streszczenie

Celem niniejszego artykułu jest próba analizy jednej z funkcji koloru, jaką jest konstruowanie tożsamości osobistej oraz tożsamości zbiorowej. Psychologowie dowodzą, że kolor podkreśla osobowość człowieka, pozwala na wyrażanie swoich emocji, upowszechnianie uznawanych wartości. Symbolika koloru jednoczy ludzi, ułatwia komunikację, wzmacnia więzi społeczne, stanowi czynnik motywujący do działania. Autor zakłada, że żyjemy w kulturze obrazu, a kolor jako jego element staje się jednym z narzędzi i sposobów poznania życia społecznego.

Słowa kluczowe: tożsamość jednostkowa, tożsamość zbiorowa, kolor

COLOR AS AN ELEMENT OF SHAPING PERSONAL AND COLLECTIVE IDENTITY

Summary

The aim of this article is an attempt to analyze the function of color involving the shaping of personal and collective identity. Psychologists believe that colors emphasize human personality. Colors allow to express emotions and promote shared values. Symbols of color unite people, facilitate communication, strengthen social bonds and motivate to action. The author assumes that we live in a culture of images and color is one of the tools and methods of cognition of the social reality.

Keywords: personal identity, collective identity, color